

De herfst

September / Oktober

Een nieuw schooljaar start! Je moestuin bevindt zich waarschijnlijk ergens op de schaal van «verschroeide woestijn» tot «weelderige jungle». De herfst is best nog een intens seizoen waarbij je veel kan oogsten, onkruid wieden en de laatste teelten voor de winter kan opstarten. Intens maar kort, want de dagen worden steeds korter en de natuur maakt zich al op voor een winterslaap.

In dit document vatten we de werken voor de komende twee maanden samen. Meer achtergrondinformatie vind je na elk onderwerp.

De betekenis van de woorden met een asterisk vind je in onze Woordenschatlijst, rubriek «Downloadbaar materiaal - Moestuin voor scholen».

EEN NIEUW BEGIN, OOK VOOR DE MOESTUIN!

1. BEDEK DE BODEM.....	2
2. ZAAIEN EN PLANTEN IN DE HERFST	2
Zaaien	2
Planten	4
3. OOGST NA DE ZOMERVAKANTIE EN VOOR DE EERSTE VORST.....	5
4. OPVOLGING TEELT	7
Onkruid wieden.....	7
Ziektes en plagen in het oog houden	7
Waterbeheer.....	8
Het weer opvolgen.....	8

1. BEDEK DE BODEM

In de natuur is de grond nooit kaal! Het is belangrijk om de grond bedekt te houden tijdens het komende koude seizoen:

- De bodemleven, die van vitaal belang is voor de gezondheid van je moestuin, moet gevoed en beschermd worden om te overleven;
- Het beperkt de impact van regen op de structuur en de vruchtbaarheid van de bodem;
- Het beschermt gewassen die nog in de grond staan tegen de kou;
- Het vertraagt de kieming en groei van ongewenst onkruid.

Er zijn verschillende mogelijkheden:

- De percelen bezetten met gewassen ;
- Groenbemesting zaaien
- Mulchen met dode bladeren, karton, stro, worteldoek,...

OM VERDER TE GAAN

www.tournesol-zonnebloem.be > Downloadbaar materiaal > Moestuin > Moestuin voor scholen > Moestuinhandleiding voor scholen

Hfst.1 De bodem - Het gehele hoofdstuk

Hfst. 3 Teelttechnieken - Groenbemesters

2. ZAAIEN EN PLANTEN IN DE HERFST

September is vaak nog een warme en mooie maand. Alles lijkt nog mogelijk in de moestuin maar niets is minder waar. De daglengte en dus het aantal zonuren komt overeen met de maand maart maar zal steeds korter worden. De thermische inertie van de zomer zorgt voor aangename temperaturen maar vanaf eind september wordt het gebrek aan licht voelbaar voor de planten. Dit is de hoofdreden waarom we snel van start gaan om nieuwe groenten te zaaien of te planten.

Zaaien

In dit seizoen zaaien we in volle grond.

Vuistregel: Bedek het zaad met aarde 3 tot 5 keer zo veel als het zaad dik is.

Let op: De zaaiperiode hangt ook af van de variëteit, dus controleer op de verpakking of de variëteit geschikt is voor de herfstteelt. Zaai bij voorkeur in de eerste helft van september!

NAAM	BODEM TEMPERATUUR OPKOMST	ZAAI- PERIODE	OPMERKINGEN	OOGST
Radijs < alle seizoenen	2/20°C 2-5 dagen	September	Zaai in rijen om de 3 à 5 cm. Dun uit waar nodig.	Oktober
Raap	4/7°C 4-7 dagen	September	Zaai in rijen om de 2 à 3 cm. Dun uit om de 10 cm.	Oktober tot december
Kervel	5/30°C 8-10 dagen	September	Zaai in rijen om de 5 cm, 20 cm tussen de rijen of uit de hand.	Vanaf oktober
Raketsla	5-10 dagen	September	Zaai in rijen, 25 cm tussen de rijen of uit de hand. Dun uit om de 15 à 20 cm.	Vanaf oktober
Peterselie	0/25°C 20 dagen	September	Zaai in rijen om de 1 à 2 cm, 20 cm tussen de rijen.	Vanaf november
Snijsla	4/18°C 4-6 dagen	September	Zaai in rijen om de 2 à 3 cm, 30 cm tussen de rijen. Dun uit om de 15 à 20 cm.	Oktober
Witte kool (lente)	2/20°C 5-13 dagen	September	Zaai in zaaibed in lijnen om de 2 à 3 cm, 50 à 70 cm tussen de lijnen. Verspeen wanneer de planten 4 à 5 echte bladeren hebben (3 tot 5 weken), voorzie 50 à 70 cm tussen elke plant (in alle richtingen).	Mei/Juni
Winterpostelein	Opt. : 20°C 6 dagen	September	Zaai in rijen om de 20 à 25 cm of uit de hand. Dun uit om de 10 cm.	November tot februari
Tarwe	Min. 3°C 10 à 20 dagen	Oktober	Zaai in rijen om de 2 à 3 cm, 20 cm tussen de rijen of uit de hand.	Agustus/ september
Tuinkers	1/20°C 2 à 3 dagen	September	Zaaien in rijen om de 25 cm. Dun uit om de 15 cm	November tot maart
Spinazie (winter)	1/20°C 6-10 dagen	September tot half oktober	Zaai in rijen, 25 à 30 cm tussen de rijen of uit de hand. Dun uit om de 8 cm, 10 dagen na de opkomst.	Oktober/ november of de lente
Veldsla	0/20°C 7 à 15 dagen	September tot half oktober	Zaai in rijen, 20 cm tussen de rijen of uit de hand. Dun uit om de 8 cm.	November tot maart

OM VERDER TE GAAN
www.tournesol-zonnebloem.be >Downloadbaar materiaal> Moestuin> Moestuin voor scholen

Hfst.3 Teelttechnieken - Zaaïen

Hfst.6 Groenten in de kijker - Kolen / Radijs / Spinazie / Veldsla / Sla /...

Planten

We spreken van planten als we iets anders dan zaden in de grond steken: bollen, knollen, plantjes,...

De planten hieronder worden in september/oktober geplant met gekochte zaailingen, tenzij je ze in de zomer hebt gezaaid, met uitzondering van kool, die je nog steeds begin september kunt zaaien om daarna uit te planten.

NAAM	OPKOMST	ZAAI-PERIODE	OPMERKINGEN	OOGST
Aardbei	/	September	40 cm tussen de planten en 60 cm tussen de rijen. Je kan hiervoor de uitlopers van jouw planten gebruiken.	Mei/Juni
Andijvie	/	September	30 cm tussen de planten en 40 cm tussen de rijen.	Oktober/November
Roodlof	/	September	20 cm tussen planten en 35 cm tussen rijen.	Oktober/November
Kropsla (winter)	/	September	25 à 30 cm tussen de planten, 30 cm tussen de rijen. Het groeipunt niet begraven.	Lente
Prei	/	Eerste helft van september	Maak met behulp van een preiplanter plantgaten van 10 à 15 cm diep om de 12 cm. Zet per plantgat één preiplant. Vul niet op met aarde. Hou 30 à 35 cm tussen de rijen. Aard aan één maand na uitplanten.	Lente
Bloemkool (winter)	/	September/oktober	60 à 70 cm tussen de planten en de rijen. Voorzie compost.	Lente
Witte, savoioe en rode kool	/	Oktober	Afhankelijk van de variëteit 50 à 70 cm tussen de planten en de rijen. Voorzie compost.	Lente
Sjalot (herfst)	30 dagen of meer	Half september tot oktober	Plant de bollen in rijen om de 15 à 20 cm, laat de top net uitsteken, 20 à 30 cm tussen de rijen.	Juni
Look (herfst)	14 à 30 dagen	Oktober tot half november	Plant de tenen op rijen om de 10 cm, laat de top uitsteken, 20 à 30 cm tussen de rijen.	Juni
Ui (herfst)	14 à 21 dagen	Oktober tot december	Plant de bollen op rijen om de 10 à 12 cm, laat de top net uitsteken/begraven, 20 à 25 cm tussen de rijen.	Juni
Witloof	/	Oktober tot december	Forceren van witloof: volg de instructies van Hfst. 6: «Witloof»	December tot maart

OM VERDER TE GAAN

www.tournesol-zonnebloem.be >Downloadbaar materiaal> Moestuin> Moestuin voor scholen

Hfst.6 Groenten in de kijker - Look / Sjalot en ui / Witloof / Sla / Kolen / Prei

Hfst.7 Fruit in de kijker - Aardbei

3. OOGST NA DE ZOMERVAKANTIE EN VOOR DE EERSTE VORST

Als je moestuin tijdens de vakantie goed is onderhouden, of als je geluk hebt gehad met het weer, zijn september en oktober maanden van overvloed in de tuin.

Voor veel groenten is de oogsttijd al aangebroken, of zelfs al voorbij voor de start van het schooljaar in september. Andere kunnen wachten. Het juiste moment om te oogsten hangt enorm af van het weer in de afgelopen weken/maanden, de soorten en variëteiten en de gezondheid van de plant. Het is dus aan jou om te observeren en te beslissen.

Vuistregels:

- **Vruchtgewassen** hebben er niets aan als ze te lang aan de plant blijven: oogst ze als ze rijp zijn (tomaten, aubergines, pompoenen, dopbonen), of voordat ze rijp zijn, zodra ze het juiste ontwikkelingsstadium hebben bereikt (snijbonen, courgettes, komkommers). Zolang je planten er goed uitzien, kan je ze laten staan en hopen op meer oogst. Maar zodra de planten tekenen van ziekte vertonen, moet je ze snel oogsten en verwijderen. Als de vrucht nog niet besmet is, zullen tomaten en paprika's na de oogst verder rijpen.
- **Bladgewassen** oogst je jong voor de plant in bloei komt. De meeste bladgewassen heb je voor de zomervakantie geoogst, buiten enkele kolen en selderij.
- **Wortel- en knolgewassen** bederven minder snel. Laat ze echter niet te groot worden, ze kunnen dan hol, vezelig of onsmakelijk worden.

De eerste vorst is een belangrijke datum voor het oogsten: sommige planten kunnen er goed tegen, andere niet. Houd het weer dus in de gaten. In Brussel vriest het meestal pas half november (hard), maar uitzonderingen zijn mogelijk.

Sommige groenten zijn vorstbestendig en kunnen in de winter in de tuin blijven staan: schorseneren, pastinaken, kolen, winterprei, winterspinazie en aardperen.

NAAM	OOGSTPERIODE	TEKENEN DAT DE GROENTE KLAAR IS OM GEOOGST TE WORDEN
Look	Begin september	Oogsten is nog steeds mogelijk, maar de bladeren zijn in de zomer meestal verdwenen, dus je moet onthouden waar je de bollen moet plaatsen.
Aubergine	September	Oogst wanneer de vrucht mooi gevormd is.
Basilicum	September / Oktober	Oogst de bladeren aan de top om de bloei te vertragen. Oogst van zodra je een mooi plantje hebt.
Snijbiet	September tot november	Snij de buitenste bladeren af, de plant produceert tot de eerste vorst.
Rode biet	September / Oktober	Oogst zodra de biet de gewenste grootte heeft. Te groot = te vezelig.
Tarwe	Begin september	Tarwe wordt normaal in augustus geoogst wanneer de aren droog zijn. Stel dit werkje niet uit.

Wortel (bewaar)	September/Oktober	Oogst zodra de wortel de gewenste grootte heeft.
Selderij	September tot november	Oogst beetje bij beetje wanneer nodig gedurende de herfst en winter en indien de plant de winter overleeft ook in de lente voor ze in bloei komt.
Knolselderij	September tot november	Oogst tot de knol de gewenste grootte heeft. Te groot = te vezelig en hol.
Broccoli	September (Oktober)	Oogst voor de roosjes (bloemknoppen) vergelen.
Bloemkool	September (Oktober)	Oogst voor de bloei, voordat de roosjes zich verwijderen.
Koolrabi	Begin september	Laat niet te groot worden, ze worden hol en vezelig.
Rode, witte en savoie kool	September tot november	Oogst wanneer ze de gewenste grootte bereiken. Oogst voor ze spits worden want dan gaan ze bloeien (behalve bij spitskool natuurlijk).
Boerenkool	Oktober tot februari	Oogst de bladeren beetje bij beetje naar behoefte. Ze zijn malser na de eerste vorst.
Komkommer en augurk	Begin september	Oogst regelmatig de jonge vruchten. Idealiter (ook tijdens de zomervakantie).
Courgette	Begin september	Oogst regelmatig de jonge vruchten. Idealiter (ook tijdens de zomervakantie).
Pompoen en kalebas	September/Oktober	Oogst voor de eerste vorst van zodra de steel aan de vrucht verdroogt.
Boon (staak)	(Begin) September	Snijbonen worden jong geoogst. Ze worden te vezelig als je ze te lang laat hangen. Dopbonen worden geoogst wanneer de peul rijp is en verdroogd aan de plant.
Maïs	September/Oktober	Oogst zodra de kolf goed gevormd is en de stijlen opdrogen (de uitstekende «haartjes» Popcorn mais is het gemakkelijkst om in te schatten, je oogst de zaden als ze droog zijn.
Raap	September tot november/december	Oogst wanneer de wortel de gewenste grootte heeft. Te groot = te vezelig.
Pastinaak	September tot november	Oogst wanneer de wortel de gewenste grootte heeft bereikt.
Peterselie	September tot december	Van zodra je een mooie plant hebt, oogst beetje bij beetje naar behoefte. Kan de winter overleven en heruitzaaien.
Lampionplant	September/Oktober	Oogst wanneer de vrucht goed gevormd en oranje is.
Prei	Winter	Oogt wanneer de plant de gewenste grootte heeft bereikt.
Paprika en peper	September/Oktober	Oogst wanneer de vrucht goed gevormd is, groen (onrijp) of geel, oranje, rood, paars,... (rijp).
Aardappelen (laat)	September	Oogst wanneer de bladeren en stengels verdroogd zijn.
Rammenas (winter)	Oktober/November	Oogst wanneer de wortel de gewenste grootte heeft bereikt (oogst af en toe een plant om dit na te gaan).
Tomaat	September/Oktober	Oogst tomaat per tomaat van zodra ze mooi gevormd en rood zijn (behalve als de plant ziek wordt: oogst ook alle groene tomaten en laat binnen verder rijpen, controleer regelmatig).

Aardpeer	Oktober tot maart	Oogst vanaf de plant begint te verdrogen. Oogst beetje bij beetje naar behoefte.
Zonnebloem	September/Oktober	Oogst van zodra de zaden verbruinen en de bloem zijn hoofd laat zakken.

Indien de groente die je wil oogsten niet in de tabel staat, consulteer dan de oogstperiode in de zaai-en plantkalender.

4. OPVOLGING TEELT

Onkruid wieden

Het is een veilige gok dat je in september begint met het opschonen van je moestuin: begin met het verwijderen van groot, ongewenst onkruid met de hand, zodat je een beter overzicht hebt. Schud ze niet als ze rijpe zaden dragen, om te voorkomen dat ze zich opnieuw uitzaaien! Verwijder ook alle groenten die hun levenseinde hebben bereikt, door de zon zijn verbrand of ziek. Daarna kun je het kleinste onkruid schoffelen en wieden. Denk er altijd aan om de grond af te dekken om te voorkomen dat onkruid snel terug groeit, wat in deze tijd van het jaar nog steeds mogelijk is.

Ziektes en plagen in het oog houden

Augustus en september zijn over het algemeen gunstige maanden voor de verspreiding van **valse meeldauw**, een schimmelziekte die goed gedijt in warme, vochtige omstandigheden. Het verschijnt als bruine vlekken op de bladeren en aan de onderkant, waarna de hele bladeren bruin worden en uitdrogen. Vervolgens worden de stengels aangetast, gevolgd door de vruchten, die ongeschikt worden voor consumptie. De ziekte komt vaak voor bij tomaten en aardappelen, maar treft ook paprika's, aubergines en andere gewassen. Er is geen biologische behandeling: verwijder de aangetaste bladeren zodra de symptomen verschijnen en trek de plant uit als de ziekte zich verder ontwikkelt. Het is echter mogelijk om de voortgang van de ziekte te vertragen door de bladeren te besproeien met in water verdund zuiveringszout: 1 liter water, 2,5 g zuiveringszout, 1 theelepel biologisch afbreekbare vloeibare zeep.

Als je planten (pompoenen, tomaten, enz.) bladeren hebben die wit bestoven lijken, zijn ze aangetast door **echte meeldauw**, een andere schimmelziekte. Verwijder de aangetaste bladeren snel. De vruchten kunnen worden gegeten. Merk op dat veel groenten langzaam het einde van hun leven naderen: de omstandigheden zijn niet langer optimaal, ze verouderen en worden kwetsbaarder voor ziekten. Het is daarom niet nodig om ze in dit stadium te behandelen.

Leg uit voorzorg geen zieke planten (of delen ervan) op de compost!

Als je je planten in de vroege herfst hebt gezaaid, is het nog steeds een goed idee om op slakken te letten en je tuin tegen katten te beschermen als ze een probleem vormen.

Breng als algemene regel regelmatig een bezoek aan je moestuin om te controleren of de planten in goede gezondheid verkeren zodat je indien nodig tijdig kan ingrijpen.

Waterbeheer

Deze tijd van het jaar wordt vaak eerder gekenmerkt door een teveel dan een gebrek aan water. Het kan echter droog en nog steeds warm zijn, vooral in september. Als je zaailingen hebt gezaaid, moeten ze water krijgen als de regen uitblijft. Houd ze de eerste paar weken elke dag in de gaten en wees voorbereid als het een zonnig weekend wordt. Planten die net zijn verplant, moet je ook in de gaten houden. Geef echter niet systematisch water, omdat de planten dan ondiepe wortels ontwikkelen in plaats van diep water te zoeken.

Het weer opvolgen

De temperatuur heeft normaal weinig invloed op jouw groenten. Vanaf oktober hou je best de minimumtemperaturen in de gaten. Bij een vroege vorst, oogst alle vorstgevoelige groenten en bescherm jonge planten met een winterdoek. Maar geen paniek: hou rekening met de ligging van jouw tuin. In de stad is het vaak enkele graden warmer dan op het platteland, zeker als je moestuin goed beschermt ligt, tussen bebouwing.

OM VERDER TE GAAN

www.tournesol-zonnebloem.be >Downloadbaar materiaal>Moestuin>Moestuin voor scholen

Hfst. 3 Teelttechnieken - Waterbeheer

Hfst. 3 Teelttechnieken - Biologische bestrijding

Hfst. 4 Te doen per seizoen - De schoolmoestuin doorheen het jaar

Hfst. 5 Rond de moestuin - Wilde plant, interessant?

